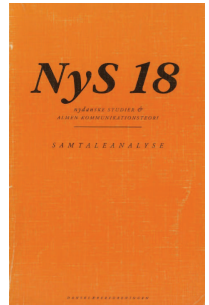

NyS

Titel:	Nogle perspektiver på talesprogsforskning
Forfatter:	Jens Allwood
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 18. <i>Samtaleanalyse</i> , 1994, s. 11-38
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

NOGLE PERSPEKTIVER PÅ TALESPROGSFORSKNING

AF JENS ALLWOOD

1 HVORFOR TALESPROG?

Talesproget som fænomen kan meget vel være opstået samtidig med mennesket som art, dvs. for mellem 4 millioner og 200 000 år siden. Hvilken alder man regner med beror på hvordan man drager grænserne, og hvilken teori om menneskets evolution man tror på. Det er svært at forestille sig at mennesker nogen sinde har været mennesker uden at kunne tale med hinanden. Mange forskere har ovenikøbet hævdet at evnen til at tale på forskellige trin i menneskets udvikling helt enkelt har været afgørende for overlevelsen (en oversigt findes fx i Mac Neilage, Studdert-Kennedy & Lindblom 1993). De biologiske krav som stilles af evnen til talesprog og af den med denne evne sammenhængende fordring om en sproglig organisation af begrebssystemet, kan måske hjælpe os til at forstå den udvikling af menneskets hjerne og hjernebark der fandt relativt hurtigt sted, sammenlignet med andre højere primaters. Evnen til at tale er formodentlig biologisk funderet, og den forudsættes hos mennesket både ved psykologiske processer og i opbygningen af forskellige sociale strukturer. Den største del af menneskets virksomhed ville i realiteten være umulig at gennemføre uden talesprog. Behovet for og nytten af sprog fremgår naturligvis endnu tydeligere hvis vi til talesproget lægger skriftsproget. Skriften er sandsynligvis ikke som talesproget biologisk forankret og er under alle omstændigheder et langt yngre kommunikationsmiddel (kun 15.000-20.000 år gammelt). Dette til trods har skriften haft en overvældende betydning pga. sin evne til at overskride rumlige og tidslige afstande, og den kollektive erindring som allerede talesproget muliggør, er med hjælp fra skriften blevet utroligt forstærket.

Der kan derfor ikke herske tvivl om, at både skrift- og talesprog bestemt er værd at studere. Imidlertid kan man konstatere at skriftsproget har været

helliget betydeligt mere opmærksomhed end talesproget i de toethalvttusinde år sprogvidenskaben har eksisteret. Dette har bl.a. sin naturlige forklaring i at skrift til forskel fra tale ofte er blevet anset for kunst, for at være finere og undertiden for at være det egentlige sprog, især når det er blevet brugt som bærer af "Guds ord" (i fx Bibelen eller Koranen) eller et folks tradition (i fx Illiaden og Odysséen). Fremfor alt har skriftens højere status dog sin forklaring i at skrift har været tilgængelig som studieobjekt. Talen er derimod gennemsigtig og forsvinder fysisk stort set umiddelbart efter at den er produceret.

Ud fra et socialt og et politisk synspunkt er det også lettere at forsøge at styre en socialt udviklet kunstart som skriften med regler, end det er at styre det mere spontant biologisk forankrede talesprog. Det har derfor haft udsigt til større fremgang at diskutere og formulere regler for sprogbrug hvis man begrænsede sig til skrift og lod den 'uregerlige' tale ligge. Følgelig har skriften i betydelig større udstrækning end talen været genstand for politisk styring og social ingeniørkunst i form af grammatikregler og såkaldt sprognormering.

Netop fordi det spontane talesprog i lingvistikken på trods af dets centrale status for det meste kommet i anden række, er der nye og spændende indsigter at vinde for lingvistikken netop ved studiet af spontant talesprog. Jeg fremsætter denne påstand i bevidstheden om at en slags *læbernes bekendelse* om talesprogets betydning var almindelig inden for 1900-tallets lingvistik (se fx Bloomfield 1933), og at betydelige anstrengelser allerede er blevet gjort af fx fonetikere for at studere talen i laboratoriemiljøer, eller for at studere talen som fonologisk system. Det er imidlertid først i de sidste 10-20 år at de processer og strukturer der kan påvises i talesprogsinteraktion, er kommet i søgelyset i videre udstrækning, bl.a. på grund af nyudviklinger inden for audio-, video- og databaseret teknik.

Jeg vil i det kommende dels diskutere hvordan denne forskning ifølge min opfattelse bedst kan bedrives, dels diskutere nogle af de spørgsmål og problemer, som stadig er aktuelle. I tilknytning til problemerne vil jeg ligeledes præsentere dele af min egen opfattelse af, hvordan i det mindste nogle af spørgsmålene kan besvares.

2 FLERE PERSPEKTIVER

2.1 FIRE PERSPEKTIVER

De relationer som etableres mellem deltagerne i en talesprogsdialog er meget komplekse og kræver omfattende tværvidenskabeligt samarbejde hvis de skal studeres. I virkeligheden er menneskelig talesprogsinteraktion funderet på flere organisationsniveauer, hvor hvert niveau kan siges at indeholde nødvendige, men ikke tilstrækkelige forudsætninger for kommunikation. Hvert niveau indeholder samtidig ressourcer der muliggør kommunikation, og restriktioner der begrænser kommunikationens udformning. I hvert fald følgende organisationsniveauer kan siges at være nogenlunde veludforskede:

(I) FYSIK

Deltagerne i en samtale er *fysiske objekter* hvis bidrag til kommunikationen på det fysiske niveau bliver akustiske og optiske hændelser. Under forudsætning af at lyd- og lysbølger kan produceres og bearbejdes på en hensigtsmæssig måde, rummer de dels en mulighed for overførsel og fordeling af information, dels en mulighed for oprettelse af en fælles forståelse. Bølgerne har imidlertid også den begrænsning kun at kunne udnyttes i situationer hvor overførsel af lys eller lyd er mulig.

(II) BIOLOGI

De kommunikerende er også *biologiske organismer* hvis kommunikationsbidrag fra et biologisk perspektiv kan ses som neuromuskulær aktivitet. Også her kan vi udskille muligheder og begrænsninger der er opstået under menneskets specialiserede tilpasning til de fysiske medier. Vi kan bearbejde lys mellem ultraviolet og rød, og lyd mellem 0 og 20.000 Hz, og dermed adskiller vi os fra andre organismer der har udviklet andre bearbejdningmuligheder. Også når det gælder bearbejdning af andre fysiske stimuli end akustiske og optiske, fx molekyler der stimulerer lugt og smag, eller forskellige typer af tryk mod vores krop, har mennesket udviklet en noget anderledes følsomhed end andre organismer.

(III) PSYKOLOGI

– perception, forståelse og følelser

De kommunikerende er også *perciperende, forstående og emotionelle væsener*, hvis bidrag derfor kan ses som kognitive og emotionelle fænomener.

Menneskets biologiske tilpasning til visse typer af akustiske og optiske

frekvenser har gjort det muligt for os at udvikle en speciel evne til kognitiv og emotionelt at bearbejde disse frekvenser i perception, forståelse, hukommelse og planlægning. En konsekvens af dette er imidlertid at vi dermed også er blevet bundet til denne type perception, forståelse og følelse, og derfor ikke så let kan præstere kognitiv bearbejdning uafhængigt af disse stimuli.

– motivation, rationalitet og agens

De kommunikerende er også *motiverede, rationelle agenter* (se Grice 1975 og Allwood 1976), og som følge heraf kan deres kommunikative bidrag ses som motiverede, rationelle handlinger, se Austin 1962, Searle 1969. Gennem sammenkobling med menneskelig motivation, rationalitet og handling (som på hver deres måde er stærkt afhængige af kognition og emotion) bliver talesprogskommunikation den måske vigtigste forudsætning for fælles menneskelig handlen.

I forbindelse med andre, ikke primært kommunikative forudsætninger, har talesproget gjort det muligt for mennesket at nå en højere grad af indbyrdes samvirke end nogen anden dyreart. Men den har også medført at de begrænsninger der gælder alment for menneskelig motivation (fx egoisme, sårbarhed), for rationalitet (fx uklare målsætninger, bristede indsigter og kundskaber samt ringe evne til at se langsigtet) og for intentionalitet (fx manglende evne til at håndtere flere samtidige intentioner eller manglende evne til at håndtere påvirkning af uønsket ubevidst intentionalitet) også kommer til at gælde for talesprogskommunikation.

(IV) SOCIALE FAKTORER

– kultur og sociale institutioner

De kommunikerende er altid medlemmer af én eller flere kulturer og sociale institutioner. Ytringer bliver i kraft af dette også kulturelle og institutionelle handlinger og må samtidig udnytte og lade sig begrænse af de forudsætninger som en bestemt kultur eller social institution indeholder.

– sprog

Blandt de sociale institutioner er sproget som instrumentel, social institution specielt relevant. De kommunikerende har kompetence i et eller flere sprog, og deres bidrag bliver derfor sproghandlinger i et specifikt sprog, der ligesom kultur og sociale institutioner tilbyder bestemte muligheder og begrænsninger.

– virksomhed

De kommunikerende har endvidere normalt en rolle i en fælles social virksomhed hvori deres kommunikation indgår, hvorved deres ytringer også bliver rollerelaterede bidrag til denne virksomhed, fx i en lærers undervisning eller ved en ekspedients kundeinformation. Også den sociale virksomhed åbner muligheder og sætter begrænsninger for talesprogets struktur og funktion.

– kommunikation

Til sidst bør det nævnes at menneskelig kommunikation generelt hviler på en opdeling i en afsender/taler- og en modtager/lytterrolle, hvilket tilføjer yderligere muligheder og begrænsninger. En afsender må planlægge og udføre kommunikative handlinger, såsom spørgsmål, påstande og opfordringer, mens en modtager må iagttage, vurdere og reagere på disse.

2.2 TVÆRVIDENSKABELIGT SAMARBEJDE

Lad mig nu diskutere nogle konsekvenser af det nævnte i forhold til tværvidenskabeligt samarbejde og de klassiske krav om teoriudvikling. Disse krav er i reglen følgende:

- sandhed
- konsistens
- fuldstændighed
- økonomi
- overskuelighed
- frugtbarhed

For at opfylde kravene må forskningen i stor udstrækning bygge på tværvidenskabeligt samarbejde. Dette bliver særligt tydeligt i forhold til fuldstændigheds-, konsistens-, økonomi- og frugtbarhedskravene.

For det første kræver en noget nær fuldstændig og konkret empirisk beskrivelse af talesprog ganske enkelt en kombination af perspektiver.

For det andet bliver det gennem tværvidenskabeligt samarbejde lettere at producere en kompleks beskrivelse der er konsistent. Når man har kontakt med repræsentanter for andre discipliner end ens egen, bliver det sværere at postulere og fastholde forklaringer der er inkonsistente i forhold til hvad man relativt sikkert mener at vide, fra andre perspektiver end dem man selv er bekendt med.

For det tredje bør redundansen blive formindsket og økonomien forøget, fordi man ikke ud fra samtlige perspektiver forsøger at give specielle forklaringer på fænomener af almen interesse. Endelig bør muligheden for frugtbare tilpasninger blive øget, idet man i en tværvideenskabelig gruppe formentlig lettere kan se ikke bare de teoretiske, men også de praktiske konsekvenser af antagne teorier og beskrivelser.

Hvad angår den mere abstrakte, modelbyggende del af arbejdet, er det imidlertid indlysende at et af hovedproblemerne er spørgsmålet om hvordan de forskellige perspektiver skal integreres. Peger de forskellige perspektiver på såkaldt emergente egenskaber/aspekter af virkeligheden der er irreducerbare og derfor ikke kan relateres til hinanden gennem reduktion, eller er denne antagelse for stærk så reduktion trods alt er mulig? Hvilke andre muligheder end reduktion findes der for at relatere de forskellige perspektiver til hinanden?

Min egen holdning er at der må findes en måde at koble de forskellige perspektiver sammen, men at der for tiden ikke findes nogen tilfredsstillende konceptuel teoretisk model for en sådan integration. På en eller anden måde må det være muligt at beskrive talesprog i form af perspektiver der superponeres og angiver randbetingelser for hinanden. Imidlertid kan en teoretisk integrering sandsynligvis ikke finde sted uden en relativt dyb filosofisk og kritisk begrundet diskussion af perspektivgrænserne.

Efter min mening er en filosofisk interessant konsekvens af en sådan stræben efter teoretisk integrering at vi kommer til at indse at processer i talesprog altid kan både *forklares* og *forstås*. Vi må opgive den skarpe distinktion mellem disse to måder at begribe menneskelig adfærd på, som blandt ældre men også blandt yngre humanistiske forskere har været populær, se Dilthey 1883, Rickert 1902, Taylor 1964 og von Wright 1971. Med den noget stipulative terminologi som Taylor og von Wright anvender, indebærer dette at vi både må kunne *forklare* talesprogsprocesser kausalt (fysisk, biologisk, psykologisk og socialt) og *forstå* disse processer i form af motivation, rationalitet og intentionalitet. En hosten kan fx "forklares" kausalt som en forstyrrelse i lufttrøret eller "forstås" intentionelt som en forsættlig kommunikationshandling udført for at markere noget.

Mennesker i samtale kan ud fra et kausalt perspektiv ses som fysiske entiteter, biologiske organismer, ubevidste driftsudøvere eller socio-kulturelle robotter der influeres af forskellige omstændigheder, men er uden individuelt ansvar. Ud fra et intentionelt perspektiv ses de derimod som motive-

rede rationelle agenter med individuelt ansvar for deres handlinger. Begge perspektiver er gyldige og anvendes kontinuert af såvel forskere som lægmænd ved fortolkning og bedømmelse af det der sker i samtale ligesom i anden menneskelig adfærd. I mange tilfælde ved vi ikke hvilket perspektiv der er mest rimeligt, som fx når vi diskuterer hvad en alkoholpåvirket person gør eller siger.

Eftersom både det kausale og det intentionelle perspektiv er gyldigt, kan vi ikke længere lade os nøje med modeller for menneskelig adfærd og menneskelig handling der kun benytter sig af det ene af dem. Det der kræves er en integrering som enten ophæver de modsætninger der er mellem perspektiverne med hensyn til den frie viljes problem, eller – hvis dette ikke går – angiver en systematisk måde at veksle imellem dem.

Et vigtigt spørgsmål bliver nu hvordan et tværvidenskabeligt studium af talesprog bedst kan opnås. Der må være plads til mange forskellige former for samarbejde, men personligt tror jeg at grupper på 5-6 personer, hvor alle på forhånd er velorienterede om hinandens perspektiver, har de bedste muligheder for at opnå resultater. Hvis ikke de fleste i gruppen har en relativt god forståelse for hinandens discipliner, er der stor risiko for misforståelser og en relativt overfladisk 'multividenskabelighed'. Man må forstå hinanden tilstrækkeligt til at kunne føre en dybtgående, kritisk og konstruktiv dialog hen over disciplin grænserne. Sandsynligvis vil også en grundlæggende filosofisk orientering om epistemologi og ontologi være en fordel.

3 NOGLE TEORETISKE PROBLEMER OG BEGREBER DER AKTUALISERES AF TALESPROGSFORSKNINGEN

3.1 TALE OG GESTIK

Hvilken rolle spiller kropsbevægelser og læbebevægelser, mimik og andre gestus for talesproget? Forskning i den såkaldte McGurk-effekt synes at vise at selve lydperceptionen påvirkes af den visuelle perception af læbebevægelser, se Andersson 1992 og McGurk & Power 1980. Hvis vi fx hører et akustisk [ba] og samtidig ser læbebevægelser for et [bu], så hører vi [bu]. En bedre forståelse af talesprog må derfor fordre nye teoretiske modeller der belyser hvordan vi formår at integrere information fra flere forskellige sansemodaliteter til en formodentlig mere abstrakt helhedsoplevelse.

En anden hovedopgave drejer sig om hvordan vi dels udtrykker følelser og holdninger, dels strukturerer information ved hjælp af både prosodi og bevægelser af hoved, ansigt, arme, hænder og krop. Sandsynligvis finder der også her en omfattende modalitetsintegration sted. Hvis vi anvender Peirces terminologi (se Peirce 1940), kan vi sige at modalitetsintegrationen formentlig er mest omfattende når det gælder indeksikal (direkte kausalt betinget) og ikonisk (lighedsbaseret) information. Hvad angår symbolsk (konventionsbaseret) information, fx hovedbevægelser for *ja* og *nej*, finder der sikkert også integration sted, men måske har vi forskellige slags integreringsmekanismer for indeksikal, ikonisk og symbolsk information.

Sammenfattende kan man sige at de bidrag som ikke-hørbare kropsbevægelser som fx taleorganernes bevægelser yder til talesproget, hidtil er meget sporadisk og ufuldstændigt udforsket. De bør derfor studeres både selvstændigt og i interaktion med talesprogets lydside.

3.2 TALESPROGETS ENHEDER

Et andet problem der aktualiseres af talesprogsforskning, specielt hvis man undersøger automatisk talegenkendelse og taleforståelse (Lee & Waibel 1992), er spørgsmålet om naturligt givne analyseenheder. Den løbende tale er kontinuerlig og uden bogstaver, ordmellemrum og interpunktions-tegn. Ifølge Hockett 1958 er det at lede efter et fonem i talen det samme som at identificere et æg efter at det er slået i stykker og pisket sammen med andre æg. Data fra fejlanalyser, som fx dem der forekommer i Fromkin 1973, viser at man kan give evidens for mange slags enheder, fx fonetiske særtræk, fonemer, stavelser, morfemer og ord. Af andre grunde giver det også anledning til at tro at forskellige typer af fraser (nominalfraser, verbalfraaser, sætninger etc.) udgør naturlige analyseenheder. Meget tyder derfor på at der findes en kompleks struktur i organisationen af talens udtryksside. At udgå fra en enkelt enhed i sin analyse, som fx fonemet eller stavelsen, vil antagelig være utilstrækkeligt.

Det vi har brug for er en model som formår at genskabe det samspil der med sikkerhed finder sted mellem forskellige typer af enheder i almindeligt talesprog. Som nævnt må dette samspil desuden udstrækkes, så det kan integrere information fra en anden modalitet (fx gestus) og derudover må det også kunne integrere forskellige typer af semantisk-konceptuelt og pragmatisk givet information.

En yderligere udfordring er at de akustiske egenskaber i talen: intensitet, duration, frekvensfordeling og F_0 -forløb, ikke på nogen indlysende måde

kan relateres til nogen af de nævnte analyseenheder. Alle hidtil kendte lingvistiske modeller bygger egentlig på den opfattelse at sprogets struktur svarer til beskrivelsen af skriftsprog, hvor man går ud fra fonemer (egentlig bogstaver) og ord. I stedet kræves en model der tager udgangspunkt i kontinuerlig taleproduktion, kontinuerlige akustiske signaler og kontinuerlig auditiv perception og som desuden formår at integrere disse typer af data med anden information.

3.3 KOGNITIVE DIMENSIONER

At kommunikere med talesprog er sædvanligvis at kommunikere samtidigt på flere bevidsthedsniveauer. Med gestus *indikerer* vi ofte information vi ikke selv er bevidste om. Med prosodien *eksponerer* vi måske følelser og holdninger, som vi ønsker at modtageren skal tolke som spontane og indikerede. Med ordene *signalerer* vi måske endelig yderligere anden information der kan være relevant fx for en fælles handlen, se også Allwood 1976 og 1991.

Lige siden 1800-tallet har spørgsmålet om intentionalitet i talesproget været kontroversielt. Hvad sker der egentlig når vi 'klæder tanker i ord', se von Kleist 1961? Har vi, som Wilhelm Wundt foreslog en færdig "Gesamtvorstellung" som vi gradvist specificerer gennem artikulationsprocessen (se Wundt 1912), eller er det som Herman Paul (1886) hævdede sådan at en tanke afføder en anden tanke i en indre ikke i forvejen planlagt Markov-kæde? Foregår der overhovedet nogen planlægning inden vi taler, eller skal vi, som den franske fænomenolog Merleau-Ponty (1962) foreslog, betragte tale som 'lydlig tanke'? Talen bliver på denne måde en proces i hvilken tænkningen sker samtidig med artikulationen.

Svarene på disse spørgsmål er endnu ikke fundet, men mig personligt forekommer det atter en gang at vi har brug for en model der tillader flere slags relationer mellem tanke og tale. Undertiden planlægger vi i forvejen hvad vi vil sige, men for det meste artikuleres tanke og tale simultant. På lignende vis virker det til tider som om vi har en helhedsforestilling der specificeres gennem artikulationen, og indimellem snarere som om kognitive elementer fremkalder hinanden i overensstemmelse med indre associationsbaner.

Der har været sat spørgsmålstejn ved intentionalitet i talen fra et andet synspunkt. Det har været hævdet (fx af Clark & Wilkes-Gibbs 1986, Clark

& Schaefer 1989 og Asplund 1987) at vi faktisk ikke selv afgør hvad vi siger og mener, uden at dette i virkeligheden er et spørgsmål om en interaktiv proces hvor samtalepartnerens reaktioner afgør hvad vi mente. Ifølge dette synspunkt bliver hvad A siger til B en fornærmelse hvis B opfatter og reagerer på det som en fornærmelse, selv om A ikke havde til hensigt at være fornærmende. En anden konsekvens er at hvis A siger noget til B for at advare eller fornærme B, er dette ikke en advarsel eller en fornærmelse med mindre B virkelig bliver advaret eller fornærmet. De to eksempler viser at det interaktive syn på intentionalitet ikke er uden problemer. Vore intuitioner om intentionalitet synes i det mindste i lige så høj grad at understøtte individuel intentionalitet som interaktiv intentionalitet. Den nødvendige løsning er derfor én der mere præcist angiver vilkårene for hvilke typer af intentionalitet der er individuelle og hvilke typer der er interaktive.

I forlængelse af spørgsmålet om analysen af intentionalitet følger også spørgsmålet om hvordan ansvar bedst kan analyseres. En handling man bevidst foretager er under normale omstændigheder også en handling man har ansvar for. Intentionalitet synes at indebære ansvar. At man er ansvarlig for en handling, betyder imidlertid ikke altid at man kan stilles til ansvar for den. Dertil kræves evidens. Det er bl.a. derfor mange mennesker fæster større tiltro til en skriftlig overenskomst end til en mundtlig. Erindringen om det sagte virker for mange mennesker mere usikkert (i hvert fald har det været sådan i den vestlige verden i moderne tid) end at frembringe et dokument hvor det man har taget ansvar for, er bevaret.

Et yderligere problem er at selv om intention implicerer ansvar, så er det ikke givet at ansvar implicerer intention. Kan man have ansvar for en handling uden at have haft den til hensigt? Dette afhænger af hvilken analyse af intentionalitet man tilslutter sig. Hvis man tager udgangspunkt i individuel intentionalitet og et ansvarsbegreb der bygger på standardforventninger til normal adfærd, kan der opstå tilfælde hvor man tillægges ansvar for handlinger man ikke havde til hensigt, eller tilfælde hvor man ikke tillægges ansvar for handlinger man faktisk havde til hensigt. Tager man derimod udgangspunkt i et interaktivt ansvarsbegreb, er det ikke så indlysende at en sådan diskrepans kan opstå. Hvis det jeg har til hensigt delvist bestemmes af interaktion med andre mennesker og deres tolkninger og reaktioner, hvilke for deres vedkommende måske betinges af standardfor-

ventninger til ansvar og intention, så er der så at sige intet spillerum for sådan en diskrepans.

I et studium af talesprogs kommunikation aktualiseres ovennævnte spørgsmål i endnu højere grad end i et studium af skriftsprogs kommunikation. Spørgsmålet om hvordan grader af bevidsthed og hensigt bedst kan konceptualiseres i forhold til såvel planlægning og produktion, som til iagttagelse og forståelse, bliver sværere at undvige, ligesom spørgsmålet om hvordan vi bedst kan opstille modeller for den betydning som roller, følelser og holdninger spiller for kommunikation.

Talesprogs kommunikation er også i højere grad end skriftsprogs kommunikation *on-line*, hurtig og umiddelbart følsom over for forandringer i samtalepartnerens adfærd. Et interessant spørgsmål er derfor hvilke træk i talesproget som muliggør sådan en adfærd? I næste afsnit vil jeg kort diskutere nogle af disse træk.

3.4 EGEN-KOMMUNIKATIONSREGULERING

I sammenligning med skriftsprogs kommunikation er talesprogs kommunikation som sagt hurtig, *on-line* og åben for en umiddelbar regulering som respons på ændringer i samtalepartnerens adfærd eller i talerens egen indre tilstand. Vi kan kalde de træk i talesproget som varetager disse funktioner for *egen-kommunikationsregulering*.

I en tidligere afhandling, Allwood, Nivre & Ahlsén 1990, foreslås det at egen-kommunikationsregulering har to hovedfunktioner (hertil kræves yderligere en hjælpefunktion som jeg ikke vil komme nærmere ind på her):

- at understøtte valg og planlægning
- at understøtte forandring af igangværende artikulation

Valg og planlægning understøttes fx af særlige morfemer som *øh* og *eh*. På mange sprog anvendes deiktiske demonstrative pronomener i denne funktion, fx spansk *este*. Funktionerne understøttes også af mekanismer som pausering, forlængelse og egen-repetition. Ofte forekommer der også kombinationer af disse hvor man forlænger fx [eh::] eller [æh::] eller repeterer *este, este, este* etc.

Anvendelse af de beskrevne morfemer og operationer giver den talende mulighed for planlægning og valg af både indhold og udtryk, samtidig med at de giver hende/ham mulighed for at beholde retten til ordet. Man kan

sige at de har en primær funktion som egen-kommunikationsregulerende, og at dette ofte forenes med en sekundær interaktiv funktion: at forhindre at retten til ordet tabes.

En anden færdighed som er nødvendig hvis talesprog skal kunne fungere optimalt og fleksibelt under skiftende omstændigheder, er at kunne forandre sig mens man taler. Man må på en måde som tydeligt kan angives for samtalepartneren kunne afbryde det man siger og ændre det. Der kan være mange årsager til at en sådan ændring er påkrævet. Måske mærker man at samtalepartneren bliver træt, ked af det eller vred. Måske får man ikke rigtigt udtrykt hvad man egentlig ville have sagt, eller man er ikke tilfreds med sin udtryksmåde etc.

Måden hvorpå egen-kommunikationen kan reguleres, kan noget forenklet beskrives på følgende måde, i hvert fald for svensk (se endvidere Allwood, Nivre & Ahlsén 1990):

- afbrydelse
- tilknytning
- ændring (udeladelse, indskud, substitution og ændring af rækkefølge)

Følgende eksempel kan klargøre tankerne bag analysen (Allwood, Nivre & Ahlsén, 1990, OCM-Corpus). (I dette og efterfølgende eksempler anvendes en modificeret ortografi som ligger tættere på talesprogsudtalen end svensk standardortografi.)

(1) om *de- om*: varje // chartist får ett *eh* större antal anhängare

Taleren afbryder det som han/hun er i færd med at sige efter *de-* og knytter an til en tidligere struktur ved at gentage ordet *om* og derefter reformulere fortsættelsen uden *de-*. Resultatet bliver at *de-* udelades og *varje* bliver sat ind i stedet. Generelt kan man sige at ændringerne meget konkret illustrerer det som Chomsky 1957 kaldte elementære transformationer. Desuden illustrerer ytringen i (1) hvordan forlængelse (*om:*), pausering (*//*) og tøve-lyd (*eh*) kan anvendes for at skabe plads til valg og planlægning.

3.5 INTERAKTION

Den måske mest slående egenskab ved talesprogs-kommunikation er at den normalt er interaktiv. Dette har medført at det hverken er lykkedes den

sprogvidenskabelige tradition, som i hovedsagen har været koncentreret om skriftsprog (se Linell 1982), eller den retoriske tradition, som hovedsageligt har været koncentreret om envejskommunikation, at beskrive og karakterisere mange af de fænomener der er typiske for interaktivt talesprog. Nogle af disse er:

- tilbagekobling
- turregulering
- interaktiv sekvensering
- rytme
- rumlig placering

TILBAGEKOBLING

Det der her kaldes tilbagekobling, eller mere specifikt sproglig tilbagekobling, kan udgøres af såvel morfemer, som fraser og operationer (fx anden-repetition og anden-reformulering) der kan udnyttes til hurtigt og uforstyrret at give og fremkalde information om vilje og evne til (i) fortsat kontakt, (ii) perception af kommunikation, (iii) forståelse af kommunikation og (iv) type af reaktion på de hovedsagelig evokative intentioner (se nedenfor) i den foregående ytring. På svensk udgør ordene *ja*, *nej* og *mm* i forskellige varianter de mest benyttede tilbagekoblingsbidrag, se Allwood 1988 og Alwood, Nivre & Ahlsén 1992. På andre sprog, fx kinesisk, men også på finsk og spansk, benyttes i højere grad anden-repetition. På svensk anvendes i stedet pronominel reformulering. Se nedenstående eksempel:

(2) A: de regnar
B: ja de gör de

(3) kinesisk: A: xia yù le
B: xia yù le

I det svenske eksempel kan B's indledende *ja* tænkes at signalere vilje til fortsat kontakt, evne til perception og forståelse samt fremfor alt accept og bekræftelse af A's påstand. B fortsætter derefter med pronominel reformulering af A's ytring for at klargøre hvad han bekræfter og er enig med ham i. Ordet *regnar* får en pronominel reformulering ved at roden *regn-* bliver til *de* og det finitte element *-ar* udtrykkes med erstatningsformen *gör*. Desuden topikaliseres den pronomielle form *de* (for roden) mens det formelle subjekt *de*, som er en ren repetition, sættes sidst. På kinesisk udtrykkes de samme funktioner: kontakt, perception, forståelse og accept derimod gennem ren repetition. Også funktionelt (semantisk-pragmatisk) har til-

bagekobling vist sig at være en meget interessant del af talesproget. Kort kan man sige at det måske er den vigtigste mekanisme som talesproget stiller til rådighed for at taleren, i kontinuerlig interaktion med lytteren, gradvist kan opbygge fælles forståelse.

TURREGULERING

En af de analyser af talesprogsinteraktion, som har vakt mest opmærksomhed, er den analyse som Sacks, Schegloff & Jefferson 1974 præsenterede af hvordan retten til ordet fordeles i samtale. I deres analyse angives begrebet *tur* som en grundlæggende organisationsenhed i samtalen. En tur defineres omtrent som retten til ordet og/eller udnyttelsen af denne ret. Den analyse af samtale som her præsenteres udgår fra en slags markedsökonomisk perspektiv, hvor retten til ordet udgør en 'knap ressource' om hvilken deltagerne konkurrerer. Kampen forløber i overensstemmelse med visse regler, og det er disse Sacks, Schegloff og Jefferson forsøger at eftervise.

Teorien om turregulering eller turtagning har været stimulerende både for en fortsat teoretisk diskussion og for empiriske undersøgelser. Den teoretiske diskussion har dels drejet sig om hvilke måder kulturelle og institutionelle faktorer påvirker turregulering, dels turbegrebet og selve ideen om turregulering som grundlæggende organisationsform for samtale.

Schegloff har villet gøre gældende at talesprogsinteraktion i sig selv besidder en egen organisation, som ikke så let påvirkes af kultur og social institution. Hans kritikere er derfor blevet tvunget til at præsentere en række empirisk begrundede eksempler på hvordan denne kulturelle og sociale variation kommer til udtryk i talesprogsinteraktion, se Drew & Heritage 1992.

Der har også været ført en anden diskussion om begrebet tur, se fx Allwood 1976. Hvad er en tur? Kan man ikke have retten til ordet uden at udnytte den? Har man så en tur? Kan man ikke også ytre sig uden at have retten til ordet? Er det korrekt at retten til ordet altid er en 'knap ressource'? Er det ikke snarere muligheden for at få en tilhører der er grundlæggende (se Reisman 1974)? Findes der overhovedet regler for turtagning? Er det ikke snarere sådan at i den forstand at retten til ordet er en knap ressource, så fordeles den efter samme mønster som andre knappe ressourcer, dvs. at magt spiller en stor rolle, ligesom etik og specielle konventioner inden for specifikke sociale institutioner og kulturer?

INTERAKTIV SEKVENSERING

En anden idé der er fremført med inspiration fra fx Wittgensteins idé om *sprogspil* (se Wittgenstein 1953), men også med inspiration i begrebet *nærhedspaar* (Sacks & Schegloff 1979: *Adjacency pair* og Severinsson-Eklund 1983: *Minimale språkspel*), er tanken om at talesprogsinteraktion følger et vist sekventielt mønster. Måske optræder sekvenser af aktiviteter, emner, funktioner, talehandlinger, slutsætninger, udtalelser og/eller ture ligefrem i bestemte gentagne mønstre.

Også i dette tilfælde er der ført en diskussion om flere aspekter af denne idé. Hvilke typer af enheder fremviser sekventiel struktur? Er det alle eller bare én eller flere af de ovenfor opregnede? Hvor tvingende er sekvenserne? Kan man skrive en dialoggrammatik baseret på talehandlinger (Sinclair & Coulthard 1975), eller er det snarere sådan at det i det store hele er uforudsigeligt hvordan ytringer følger efter hinanden i dialog? Hvis der findes en slags kohæsive kræfter og dermed forudsigelighed i dialog, hvordan skal disse i så fald analyseres? I Allwood 1976 og 1993a og b hævdes fx at den kohæsion der findes, snarere end at være en slags specielle sekvenskonventioner, altovervejende er et produkt af rationelle og etiske hensyn til hvad der er nødvendigt for fælles handling.

RYTME OG RUMLIG PLACERING

Det meste er endnu ugjort når det gælder undersøgelser af interaktiv rytme i samtale, se dog Jaffé & Feldstein 1970. Med hensyn til den individuelle talerytme er der derimod udført flere studier. En interessant diskussion har fx drejet sig om hvorvidt verdens sprog tenderer mod at være baseret på enten stavelses- eller betoningsrytme. I Eriksson 1991 hævdes det at denne dikotomi er for enkel og desuden empirisk dårligt begrundet, og at den derfor bør erstattes af en anderledes måde at se på individuel rytme i talesproget.

Hvad angår rumlig placering har mange studier siden Edward T. Hall 1959 drejet sig om at klarlægge forskelle mellem nationale etniske kulturer. Man har fx undersøgt hvor langt voksne mænd står fra hinanden under samtale, hvis deres bevægelsesfrihed ikke er begrænset, eller hvor man sætter sig ved et bord, hvis man har mulighed for at vælge. Eftersom den rumlige placering imidlertid i mange samtaler ikke er fri, burde en næste opgave for denne type af forskning være at undersøge hvilke begrænsninger af frihedsgrader i rumlig placering forskellige institutioner og virksomheder tillader, og hvilke effekter dette i så fald får på den talesproglige interaktion.

3.6 PRAGMATIK OG SEMANTIK

En meget stor del af inspirationen til talesprogsstudier er kommet fra det der nu ofte benævnes pragmatik og til en vis grad semantik. De vigtigste udgangspunkter for denne inspiration findes først og fremmest i sprogfilosofi. Wittgenstein 1953, Quine 1960, Austin 1962 og Grice 1975 er nogle af de mest læste og diskuteret bidrag. Men også fra andre videnskabsdiscipliner er der kommet inspiration. Nogle eksempler er følgende: antropologi: Malinowski 1922, Hymes 1972 og Gumperz 1992; sociologi: Mead 1934, Goffman 1974, Garfinkel 1967, Habermas 1981, samt de allerede nævnte konversationsanalytikere Sacks og Schegloff; psykologi: Vygotsky 1978, Bühler 1934 og Rommetveit 1974.

Pladsen her giver ingen mulighed for at diskutere de teorier der stammer fra disse tænkere (imidtertid er de til dels allerede blevet diskuteret implicit). Lad mig blot nævne nogle begreber, som for en stor del er blevet anerkendt som centrale for en teoretisk forståelse af talesprogsinteraktion gennem de nævnte personers indsats:

agent, etik, funktion, handling, intention, kohæsion, kontekst, kultur, magt, mening, motivation, rationalitet, regel, relevans, relationen makro-mikro, social institution, rolle, talehandling og virksomhed

Mange af de teoretiske diskussioner har omfattet og kommer formodentlig lang tid fremover til at omfatte hvordan disse begreber bedst kan analyseres og relateres til hinanden.

Nogle af mine egne ideer har fx omfattet relationen kontekst-virksomhed-rolle-magt-talehandling samt relationen kultur-social institution-virksomhed-rolle-rationalitet-etik og kohæsion i samtale, se fx Alwood 1976, 1978, 1980 og 1993b. Jeg skal her redegøre for nogle af hovedtankerne vedrørende kontekst, virksomhed og kohæsion i talesprogsinteraktion.

Konteksten for sproglig interaktion antages at have fire hovedaspekter:

- umiddelbart given perceptuel kontekst, dvs. hvad taleren og lytteren direkte bliver opmærksom på i talesituationen
- den i interaktionen akkumulerede diskurs
- fælles virksomhed
- individuelle baggrundsfaktorer

Den rolle den perceptuelle kontekst spiller er relativt velkendt gennem analyser af forskellige typer af deiksis, se fx Levinson 1983. Den rolle den akkumulerede diskurs spiller, begynder at blive bedre kendt gennem stadig flere diskursanalytiske studier, se fx Tannen 1984.

Betydningen af individuelle baggrundsfaktorer har også en lang tradition. Inden for sociolingvistik er fx betydningen af socialklasse, regional bopæl og køn blevet undersøgt. Inden for psykolingvistik er betydningen af aldersforskelle blevet undersøgt og inden for antropologisk lingvistik betydningen af forskelle mellem etnisk kultur.

Jeg tror at det kontekstuelle aspekt, der er mindst alment erkendt og undersøgt, er *virksomheden*. Begrebet er, i den analyse jeg selv har foreslået siden slutningen af 1970'erne (se fx Allwood 1976, 1980 og 1984), en konsekvens af en analyse af Wittgensteins (1953) ideer om sprogspil. At deltage i forskellige sprogspil ses i denne analyse som det at anvende sprog og kommunikation som instrument i forskellige sociale virksomheder.

Sociale virksomheder er interaktionstyper som inden for rammen af en kultur og en social institution udformes for at afklare de forskellige behov som menneskene i kulturen eller den sociale institution har. En virksomhed kan analyseres dels ud fra et antal faktorer som påvirker den (se fx Allwood 1984), formål (incl. regler, procedurer etc.), roller, artefakter (incl. maskiner, medier etc.) og miljø, og dels ud fra den interaktive adfærd der realiserer virksomheden. Denne adfærd betragtes derved som betinget, dvs. påvirket af de påvirkende faktorer.

Sprog og kommunikation udgør for analysen generelt set den måske vigtigste type af påvirket adfærd, og de påvirkende faktorer i virksomheden kommer til at udgøre en meget vigtig del af konteksten for kommunikationen. Analysen af virksomhedens kommunikative aspekter kan bedrives på makroniveau, hvor man fx spørger sig selv hvilken kommunikativ adfærd der typisk hører sammen med formål, roller eller væsentlige delvirksomheder. Som eksempel kan man spørge om hvilken kommunikationsadfærd der typisk hører sammen med en lægekonsultation og dens roller, læge og patient, og hvilken kommunikation der er typisk for dens delvirksomheder såsom hilsen, præsentation, sygehistorie, undersøgelse, diagnose og behandlingsforslag, se Kós-Dienes og Allwood 1991. Analysen kan sidenhen afhængigt af formål udføres på niveauer af forskellige detaljeringsgrader. Vi vil fx kunne udskille et *mellemniveau* hvor vi studerer relationen

mellem individuelle ytringer i en interaktion og flere forskellige *mikroniveauer* for at ende ved de fonetiske særtræk i en ytring.

Lad mig nu kortfattet nævne noget om analysen på mellemniveau. Analysen udgår fra den analyse af kommuniaktiv intentionalitet som præsenteredes i Allwood 1976.

Hver ytring har en *ekspressiv* og en *evokativ* intentionel dimension. Den ekspressive formidler information om talerens attituder (såvel kognitive som emotive aspekter), mens den evokative dimension formidler information om hvilke reaktioner taleren vil fremkalde (evokere) hos lytteren. En påstands ekspressive funktion er fx hovedsageligt at formidle information om en talers opfattelse og følelser vedrørende et vist faktum mens den evokative ofte er at få lytteren til at tro på det som påstås. Den evokative dimension er på den måde normalt funderet på den ekspressive. Den opfattelse som taleren vil fremkalde lytterens tro på, er samme opfattelse som taleren selv udtrykker.

I interaktiv kommunikation er det nu lytterens opgave at tage stilling til om han kan og vil fortsætte med at kommunikere (kontakt), om han kan og vil opfatte og forstå det der kommunikeres og sluttelig om han kan og vil reagere i overensstemmelse med talerens hovedsageligt evokative intention, dvs. han stilles over for samme fire grundlæggende kommunikationskrav som jeg ovenfor har hævdet er forbundet med sproglig tilbagekobling. I forhold til en påstand gælder det således om han kan/vil fortsætte samtalen og om han kan/vil høre, forstå og tro på det der påstås. Efter at han har foretaget sin evaluering, skal han rapportere denne. Et enkelt *ja* kan derved anvendes for eksplicit at udtrykke accept af det der påstås, samtidig med at ordet implicit formidler at taleren forstår, hører og er villig til at fortsætte.

Idet taler- og lytterrollen hele tiden veksler mellem deltagerne i samtalen bliver hver ytring, undtagen muligvis den sidste og den første, på denne måde både fremad- og bagudrettet. Den er fremadrettet gennem sine evokative intentioner og bagudrettet gennem kravet om at vurdere og reagere på den andens evokative intentioner, i og med at man skifter mellem at være lytter og taler.

Et interessant spørgsmål er nu hvilke evokative intentioner der er mulige under forskellige omstændigheder og hvilke mulige måder der er for at reagere på disse. Hvornår er følgende interaktion mulig?

- (4) A: öppna dörren
B: håll käft

Givet den analyse der her er blevet præsenteret kan disse spørgsmål i det mindste partielt besvares. En vigtig del af dette svar gives af virksomheden og de roller samtaledeltagerne har i denne. Interaktionen er fx meget usandsynlig hvis A er kaptajn og B soldat, pga. de magtforskelle der er indbygget i deres respektive roller. Individuelle baggrundsfaktorer kan naturligvis bevirke at en interaktion der ikke er forventet alligevel kan forekomme, men normalt efterfølges de stereotype forventninger vi har til hvordan virksomheder af forskellige typer normalt forløber. Disse forventninger kommer derved til at styre både vores produktion og tolkning af kommunikationen i interaktionen.

Det er derfor af interesse at analysere de krav og forpligtelser der kommunikativt er knyttede til forskellige typer af talehandlinger og deres realisation under forskellige virksomhedsbetingelser, se Allwood 1978 og 1993b.

En anden diskussion der har vakt opmærksomhed drejer sig om begrebet *relevans*. Med udgangspunkt i Grice 1975 har Sperber & Wilson 1986 hævdet at relevans analyseres som maksimal information i betydningen logisk konsekvens i forening med minimal anstrengelse, og at termen bør ses som det måske mest centrale begreb for at forstå tolkning, mening og social kohæsjon. Denne tanke har dog mødt en vis kritik. Uden her at gå mere detaljeret ind i diskussionen (se dog Allwood 1984 og 1993a), nøjes jeg med at konstatere, at det ikke forekommer sandsynligt at man kan finde en overbevisende teoretisk beskrivelse af talesprogsinteraktion, før mange flere af de centrale begreber jeg har nævnt ovenfor analyseres og relateres systematisk til hinanden.

4 TALESPROGETS STRUKTUR

Hvordan skal vi nu i lyset af det ovenstående betragte talesprogets struktur? Eftersom der for tiden ikke hersker nogen konsensus om dette, vil jeg nedenfor kort præsentere min egen holdning. Jeg indleder med at diskutere talesprogets enheder på mellemniveau, dvs. bidrag, ture, fonologiske og grammatiske enheder, for derefter at diskutere kommunikative funktioner og visse andre semantiske og pragmatiske egenskaber. Først altså yderligere et par bemærkninger om enheder:

4.1 BIDRAG

Den enhed som analysen tager udgangspunkt i er *bidrag*. Et bidrag kan defineres som en selvstændig sekvens af kommunikativ adfærd, afgrænset af fraværet af egen-aktivitet eller en anden kommunikationsdeltagers bidrag. Talesprogets bidrag kan opdeles i to typer: hhv. *ytringer* og *gestus*. En ytring er et oralt, sprogligt artikuleret bidrag mens en gestus (eller en sekvens af gestus) er et kommunikativt bidrag bestående af ikke-artikulatoriske kropsbevægelser.

4.2 TURE

I forlængelse af diskussionen ovenfor kan det ofte også være praktisk at benytte sig af begrebet *tur*. For at kunne skelne klart mellem ture og bidrag, defineres en tur som retten til kommunikation, dvs. grundlæggende en normativ institutionel tilstand. En konsekvens af dette bliver at man kan levere et bidrag uden at have retten til kommunikation og at man kan have denne ret uden at udnytte den. Det disjunktive (se ovenfor), noget utilfredsstillende element i Sacks, Schegloff og Jeffersons definition kan på denne måde afhjælpes.

Forskellen mellem bidrag og ture kan illustreres med følgende eksempel. (De skarpe parenteser angiver overlapninger i talen.)

(5) A: det [regn]ar
B: [mm]

(6) A: det regnar
B: (tavshed)

I det første tilfælde kommer B med et bidrag [mm], selv om det ikke er ham, som har retten til ordet. I det andet tilfælde har han denne ret, men udnytter den ikke. Her kan man muligvis indvende at B's tavshed skal forstås som et bidrag. Efter min mening er det en rimelig indvending, hvis tavsheden forekommer som respons på en stærk forventning om et bidrag. I dette eksempel ved vi imidlertid for lidt om konteksten til at vi kan afgøre om det er tilfældet.

Generelt bestemmes den nærmere tolkning af tavshed bl.a. af den primære evokative intention i den foregående ytring (fx spørgsmål, påstand eller befaling) og ens evne og villighed til at efterkomme denne. Derudover afhænger tolkningen af tavshed af parternes indbyrdes relation. At en påstand efterfølges af tavshed kan derfor indebære accept, hvis de talende er enige og der ikke forventes yderligere kommentarer. Hvis der derimod hersker uenighed, og den tavse part har mindre magt, eller hvis der i den

sociale situation eksisterer en stærk forventning om konsensus, bliver tavsheden snarere en måde at signalere ikke-accept og undgå at hykle eller skændes.

Hvis vi ser på tavshed som svar på et spørgsmål må den derimod relateres til spørgsmålets standardmæssige evokative funktion, som er at fremkalde et svar – dvs. noget andet end det er hensigten med en påstand. Efter som spørgsmåls evokative kraft altid er stærk, er det derfor rimeligt at tolke et udeblevet svar (tavshed) som tegn på enten manglende evne eller manglende vilje til at svare, fx at man ikke kender svaret eller at spørgsmålet er uinteressant. Relationerne mellem parterne vil i den givne situation afgøre hvilken af tolkningerne der er rimeligst.

4.3 FONOLOGISKE ENHEDER

Vi har allerede diskuteret spørgsmålet om talesprogets udtryksenheder. En konsekvens af diskussionen er at hævde at normale ytringer bør kunne anskues på samme tid i form af fonetiske særtræk, fonemer, stavelser, morfemer og ord i kombination med forskellige typer af gestuelle særtræk og enheder. Disse enheder anvendes integreret med varierende grad af automaticitet og bevidsthed.

4.4 GRAMMATISKE ENHEDER

Et bidrag kan bestå af et eller flere ord. Disse ord kan udgøre en eller flere grammatiske enheder; og disse enheder kan være af flere forskellige typer, fx ord, fraser eller sætninger. I eksempel 7 og 8 nedenfor optræder flere enheder, hvilket i eksempel 8 gøres tydeligere ved hjælp af interpunktionstegn.

- (7) A: ja kom imorron du kan komme til torget va
B: ja de kan ja torget ok då
- (8) A: Ja, kom imorron! Du kan komme til torget, va?
B: Ja, de kan ja. Torget. Ok, då

A's bidrag indeholder fire enheder, to sætninger *kom imorron* og *du kan komme til torget*, samt tilbagekoblingsmorfemerne *ja* og *va*. B's bidrag indeholder fire eller fem enheder: en sætning, *de kan ja*, en nominalfrase i form af et substantiv *torget*, to tilbagekoblingsmorfemer *ja* og *Ok*. *Då* kan eventuelt betragtes som sammenhørende med *Ok* eller som et selvstændigt konklusions/markerende morfem.

Den grammatiske klassifikation skal ses som kontekstuel betinget og

bestemmes gennem en kombination af den sproglige og udenomsproglige kontekst. Rodmorfemet *bok* bliver fx et substantiv i konteksten *en bok* men et verbum (eller alternativt en del af et verbum) i konteksten *boka* (at bogføre eller reservere, *red.*)

4.5 FUNKTIONELLE EGENSKABER

Bidrag har også andre semantisk-pragmatiske egenskaber end dem der markeres gennem den grammatiske klassifikation. Lad os med en samlet betegnelse benævne disse *funktionelle træk*. Disse kan inddeles i tre hovedtyper:

- interaktionsregulerende funktioner: hertil hører først og fremmest sekvensering tilbagekobling og turregulering
- egen-kommunikationsregulerende funktioner: valg og ændring (se nedenfor)
- andre talehandlingsfunktioner (fx ekspressiver og evokativer, se ovenfor, eller de velkendte talehandlingsfunktioner): disse udgør oftest det "centrale budskab" i en ytring

Terminologien er ikke helt tilfredsstillende, eftersom såvel egen-kommunikationsregulering som de fleste talehandlingstyper i en vis forstand har en interaktionsregulerende funktion. Desuden kan både egen-kommunikationsregulering og interaktionsregulering være styret af en bestemt hensigt, hvorved de får funktion af talehandling. Betegnelserne afspejler hvad man kunne hævde var hovedfunktionen ved den pågældende adfærd.

En ytring er normalt multifunktionel. Den kan have flere funktioner samtidig eller sekventielt, af alle de tre nævnte typer. For at illustrere hvordan inddelingen i hovedtræk er tænkt at fungere, kan vi betragte følgende eksempel:

- (9) A: kommer du imorron då
B: ja ok ja kommer åtta nå nio

B's ytring kan opdeles funktionelt på følgende måde:

- interaktionsregulerende: *ja ok*
- egen-kommunikationsregulerende: (*åtta*) *nå* (*nio*)
- øvrig talehandlingsfunktion: *ja kommer nio*

Ja og *ok* er tilbagekoblingsudtryk der udtrykker at B fortsætter kontakten, at han har hørt og forstået A, samt at han accepterer og indgår en aftale. *Nå* er her et egen-kommunikationsregulerende morfem der gør det muligt for B undervejs at ændre tidspunktet fra otte til ni.

Det endelige budskab (hovedbudskabet) *ja kommer nio* er en påstand der indebærer et løfte, eftersom den forudsiger en fremtidig handling udført af den talende selv, og eftersom denne forudsigelse i kraft af kompetence og kravet om oprigtighed bliver forpligtende (Allwood 1978 og 1993b). Hvis vi derudover forudsætter at A har presset B til at afgive løftet, kan det yderligere klassificeres som en kapitulation.

Enhver ytring kan analyseres på lignende måde. I A's ytring, der går forud for B's, ses ingen eksplicit egen-kommunikationsregulering. Morfemet *då* har mindst to funktioner. Dels er det en afslutningsmarkerende del af A's spørgsmål, dels fungerer det stærkt elicerende (dvs. interaktionsregulerende) ved at forstærke kravet om respons fra B, der bekræfter den implicitte slutsætning (et positivt svar på spørgsmålet).

Hovedbudskabet *kommer du imorron* er et spørgsmål der afhængigt af konteksten også kunne være et krav eller en bøn.

Analysen fokuserer primært på eksplicit verbalt udtrykt information. Ud over dette findes der altid underforståede funktioner, der impliceres af det der udtrykkes eksplicit. Fx er tilbagekoblingsfunktionerne kontakt, perception og forståelse impliceret, med mindre andet eksplicit er angivet (Allwood 1988).

4.6 ANDEN SEMANTISK-PRAGMATISK ANALYSE

Udfordringen for en semantisk-pragmatisk analyse af dialog er at integrere alle de typer af information jeg har gjort rede for, under stadig hensyntagen til såvel den udenomssproglige som den sproglige kontekst. Resultater af en sådan analyse bør for hver ytring kunne specificere:

- de berørte funktioner, dvs. ytringens interaktionsregulerende, egen-kommunikationsregulerende og centrale budskabsfunktioner
- de referentielle forhold der berøres af de primære budskabsfunktioner, dvs. hvilke objekter, substanser, egenskaber, processer, relationer, tilstande og hændelser der omtales, se også Allwood 1989. Derudover bør man kunne specificere hvordan den referentielle information der er aktualiseret tidligere i diskursen påvirkes af senere tilført information

En udtømmende analyse kræver at såvel eksplicit som implicit udtrykt information (implikatur, præsupposition osv.) inddrages. Desuden bør information på forskellige bevidstheds- og hensigtsniveauer medtages, dvs. både indikeret, eksponeret og signaleret information (se også afsnit 3.3), ligesom der bør tages hensyn til at også lytteren påvirkes på forskellige bevidsthedsniveauer. Endelig kræver en udtømmende analyse at emotiv og konativ information ikke udelades, samt at gestuelt udtrykt information integreres.

5 NOGLE EMPIRISKE SPØRGSMÅL

5.1 TALESPROGSDATABASER

Vi har stadig utilstrækkelig viden om talesprogets struktur og funktion, og især er vor viden om virkelighedsbetinget variation i tale og skrift mangelfuld. Hverken for tale eller skrift ved vi hvor virksomhedstilpassede de kan blive. Begreber som genre, register og stil har naturligvis eksisteret længe, men de har ikke altid givet anledning til systematiske korpusbaserede studier, og det datamateriale der findes fra sådanne studier (fx Svartvik & Quirk 1980) må under alle omstændigheder sammenholdes med andre teoriopfattelsers datasamlinger.

En måde at forbedre situationen ville derfor være at oprette et antal store virksomhedsbaserede talesprogsbaserede databaser (korpora). Med digital teknik bør disse databaser på længere sigt kunne indeholde indspillet tale (og gestus), akustiske analyser (muligvis også billedanalyse) og transskriptioner af forskellig finhedsgrad. Talesprog fra forskellige situationer bør siden sammenlignes med henblik på de nævnte enheder og sproglige strukturer vi har diskuteret ovenfor, fra fonetiske træk til sekvenser af kommunikative handlinger.

5.2 RELIABLE OG TEORETISK VALIDE

DESKRIPTIVE BEGREBER OG MÅLEENHEDER

Oprettelsen af store talesprogsdatabaser bør gå hånd i hånd med udformningen af et system af deskriptive begreber og måleenheder, der kan karakterisere talesprog i forskellige situationer. De mest enkle eksempler på sådanne deskriptive begreber udgøres ganske enkelt af frekvensmålinger af forskellige typer af enheder, fx ytringer, særtræk, fonemer, stavelser, morfe-mer, ord, fraser, ture, kommunikationsfunktioner og sekvenstyper. På næste niveau kan typer grupperes for at påvise strukturer og tendenser. Fx

kan morfemer og ord grupperes sammen i semantiske felter, der igen kan pege på underliggende konceptuelle modeller, der standardmæssigt forbindes med aktiviteten.

Imidlertid kræver mange begreber som er af interesse for en pragmatisk orienteret interaktionsanalyse, fx magt, forståelse, fortrolighed, relevans, konflikt, samarbejde en mere kompleks analyse. Disse begreber kan ikke operationaliseres uden videre, men kræver en større opstilling af enklere kriterier. Magt kan fx operationaliseres ved hjælp af begreber som dominans og styring, der igen kan operationaliseres ved at man undersøger deltagernes andel af samtalerummet (fx antallet af ord eller sætninger) og antallet af handlingsregulerende talehandlinger, se også Dorriots & Hagman 1993.

5.3 INTERAKTION, TALE OG GESTUS

Talesproget kan i længden ikke studeres uden hensyn til prosodi og de kommunikative kropsbevægelser der ikke vedrører selve artikulationen. Vi må udvikle nye teknikker for at bevare indspillet audio- og videomateriale og ikke mindst kunne analysere data og markere kodningen direkte. En transskription indebærer altid en tolkning der ændrer talen i retning af den gennem lange tider udviklede skriftssprogsstandard og dermed en svækkelse af visse af talens egenskaber, og en styrkelse af andre. Det er derfor særdeles vigtigt at udvikle teknikker og begreber til brug for en direkte bearbejdning af digitaliseret materiale. Teknikkerne er nødvendige for at gøre det ellers gennemsigtige talesprog konkret håndterligt og begreberne er påkrævede hvis vi skal forstå hvad vi gør.

6 SLUTBEMÆRKNING

Min hensigt med denne artikel har været at påvise nogle af de mange interessante problemer som venter på den, der vil give sig i kast med at studere talesprog. Udover at opmuntre flere lingvister til at angribe problemerne, har jeg også villet betone at løsningen af mange af dem kommer til at kræve et tværvideenskabeligt samarbejde, og jeg håber derfor at vi i fremtiden vil se mere til et sådant.

Oversættelse fra svensk er foretaget af redaktionen

L I T T E R A T U R

- Allwood, J. (1976): *Linguistic Communication as Action and Cooperation*. Gothenburg Monographs in Linguistics 2. Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Allwood, J. (1978): *On the Analysis of Communicative Action*. Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics 38. Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik. Også i M. Brenner (red) (1978): *The Structure of Action*. London: Basil Blackwell
- Allwood, J. (1980): Power and Communication. I J. Allwood & M. Ljung (red): *Alvar – en festskrift till Alvar Ellegård*. SPELL 1. Stockholms universitet, Engelska institutionen
- Allwood, J. (1984): On Relevance in Spoken Interaction. I G. Kjellmer & S. Bäckman (red): *Papers on Language and Literature*. Gothenburg Studies in English 60. Göteborgs universitet, Engelska institutionen
- Allwood, J. (1988): Om det svenska systemet för återkoppling. I P. Linell, V. Adelsvärd, T. Nilsson & P.A. Pettersson (red): *Svenskans Beskrivning*, 16, SIC 21a, Linköpings universitet, Tema Kommunikation
- Allwood, J. (1989): Om begrepp – deras bestämning, analys och kommunikation (ms) Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Allwood, J. (1991): Kroppskommunikation – uttrycks- och innehållsdimensioner. I *Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Konferenser 24*
- Allwood, J. (1993a): On Dialogue Cohesion. I L. Heltoft (ed.): *Papers from the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Roskilde University Centre. Også i *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics*, 65, 1992, Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Allwood, J. (1993b): Obligations and Options in Dialogue. I H. Bego (red): *Think*. Tilburg: ITK
- Allwood, J., Nivre, J. & Ahlsén, E. (1990): Speech Management: On the Non-written Life of Speech. *Nordic Journal of Linguistics*, 13:1-48
- Allwood, J., Nivre J., & Ahlsén, E. (1990): *OCM-Corpus* (Own Communication Management utterances). Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Allwood, J., Nivre, J. & Ahlsén, E. (1992): The Semantics and Pragmatics of Linguistic Feedback. *Journal of Semantics*, 9:1-26
- Andersson, L. (1992): Visuella korrelat till (svenska vokalers) rundning. I D. Huber (red): *Papers from the Sixth Swedish Phonetics Conference*. Göteborg, Chalmers Tekniska Högskola, Institutionen för informationsteori
- Asplund, J. (1987): *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsambet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen
- Austin, J. L. (1962): *How to do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press
- Bloomfield, L. (1933): *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston
- Bühler, K. (1934): *Sprachtheorie*. Jena: Fischer
- Chomsky, N. (1957): *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton
- Clark, H. & Wilkes-Gibbs, D. (1986): Referring as a Collaborative Process. *Cognition*, 22: 1-39
- Clark, H. & Schaefer, E. (1989): Contributing to Discourse. *Cognitive Science*, 13: 259-294
- Dilthey, W. (1883): *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Göttingen

- Dorriots, B. & Hagman, J. (1993): Dominans, styrning eller makt (ms.) Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Drew, P. & Heritage, J. (eds) (1992): *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eriksson, A. (1991): *Aspects of Swedish Speech Rhythm*. Gothenburg Monographs in Linguistics 9. Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Fromkin, V. A. (1973): *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague: Mouton
- Garfinkel, H. (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall
- Goffman, E. (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row
- Grice, H. P. (1975): Logic and Conversation. I P. Cole & J. L. Morgan (eds): *Syntax and Semantics Vol 3: Speech Acts*. New York: Seminar Press, 41-58
- Gumperz, J. (1992): Contextualization Revisited. I P. Auer & A. Di Luzio (eds): *The Contextualization of Language*. Amsterdam: John Benjamins, 39-54
- Habermas, J. (1981): *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp
- Hall, E. T. (1959): *The Silent Language*. New York: Doubleday
- Hockett, C. F. (1958): *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan
- Hymes, D. (1972): Models of the Interaction of Language and Social Life. I J. Gumperz & D. Hymes (eds): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 35-71
- Jaffé, J. & Feldstein, S. (1970): *Rhythms of Dialogue*. New York: Academic Press
- Kós-Dienes, D. & Allwood, J. (1991): *Kommunikation inom sjukvården*. Papers Anthropological Linguistics 25. Göteborgs universitet, Institutionen för lingvistik
- Lee, Kai fu & Waibel, A. (eds) (1992): *Readings in Speech Recognition*. San Mateo, Calif.: Morgan Kaufman
- Levison, S. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Linell, P. (1982): *The Written Language Bias in Linguistics*. SIC 2. Linköpings universitet, Tema Kommunikation
- MacNeilage, P., Studdert-Kennedy, M. & Lindblom, B. (1993): *Hand Signals in The Sciences* (jan, feb), New York: The Academy of Sciences
- Malinowski, B. (1922): *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge & Kegan Paul
- McGurk, H. & Power, R. (1980): Intermodal Coordination in Young Children: Vision and Touch. *Developmental Psychology*, 16(6):679-680
- Mead, G. H. (1934): *Mind, Self and Society*. Chicago: The University of Chicago Press. 1962
- Merleau-Ponty, M. (1962): *Phenomenology og Perception*. London: Routledge & Kegan Paul
- Paul, H. (1886): *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Niemeyer
- Peirce, C. S. (1940): *The Philosophy of Peirce: Selected Writings*, edited by J. Buchler. London
- Quine, W. V. (1960): *Word and Object*. Cambridge, Mass: MIT Press
- Reisman, K. (1974): Contrapunctual Conversations in an Antiguan Village. I Bauman, R. & Scherzer, J. (eds): *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London & New York: Cambridge University Press
- Rickert, H. (1902): *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*. Berlin

- Rommetveit, R. (1974): *On Message Structure*. London: John Wiley and Sons
- Sacks, H. & Schegloff, E. A. (1979): Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and their Interaction. I G. Psathas (ed.): *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington
- Sacks, H., Schegloff, E. A. & Jefferson, G. (1974): A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation. *Language*, 50:696-735
- Searle, J. (1969): *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press
- Severinson-Eklund, K. (1983): *The Notion of Language Game – A Natural Unit of Dialogue and Discourse*. SICS 5. Linköpings universitet, Tema Kommunikation
- Sinclair, J. M. & Coulthard, R. M. (1975): *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986): *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell
- Svartvik, J. & Quirk, R. (1980): *A Corpus of English Conversation*. Lund: C W K Gleerup, Liber
- Tannen, D. (1984): *Conversational Style*. Norwood, N. J.: Ablex
- Taylor, C. (1964): *The Explanation of Behaviour*. London: Routledge & Kegan Paul
- Von Kleist, H. (1961): *Werke*, 2 vol., H. Sembdner (Hrsg.). München
- Von Wright, G. (1971): *Explanation and Understanding*. London: Routledge & Kegan Paul
- Vygotsky, L. (1978): *Mind in Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Wittgenstein, L. (1953): *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell
- Wundt, W. (1912): *Völkerpsychologie*, Band 2, Leipzig